

„УЧИТЕЉСКА ИСКРА“ О ПОЛОЖАЈУ ПРОСВЕТЕ И ПРОСВЕТНИХ РАДНИКА У ЦРНОЈ ГОРИ 1921—1925

Период од доношења *Обзнане* (децембра 1920), Видовданског устава и Закона о заштити државе (средином 1921) до доношења шестојануарске диктатуре (1929) у историји наше земље познат је као период псеудопарламентарне владавине и белог терора. Забрана КПЈ, њених организација и органа, распуштање комунистичких општинских управа, забрана рада класних синдиката, затварање њихових домова и плењење њихових архива, хапшење једног броја комунистичких народних посланика — представљали су тешке ударце и бруталне насртаје буржоазије на све напредне снаге и њихове организације у земљи. Тога нису били поштеђени ни просвета, посебно напредни просветни радници, учитељи комунисти у првом реду, који су и у *Обзнани* били изричито апострофирани.¹

Зато је у децембру 1920. часопис *Учитељска борба*, орган Клуба учитеља социјалиста-комуниста, који излази од 1911. године и окупља најнапредније учитеље из целе земље, био забрањен и његов последњи, децембарски број у штампарији заплешен.² Тако је једно од моћних средстава борбе учитеља комуниста и симпатизера Партије било истргнуто из њихових руку, а многи од њих подвргнути малтретирањима: саслушавању, ухођењу, клеветању, хапшењу и отпуштању из службе. Био је то период праве хајке на учитеље комунисте који је посебно добио широке размере у Србији и Црној Гори.

¹ Тај део текста *Обзнане* гласи: „Многи иначе добри грађани и чиновници, већ су постали жртве њихове пропаганде (большевика — Р. В.), млађи и с мање школе и искуства, међу учитељима на пример (подвлачење моје — Р. В.) помели су се и несвесни свих последица пристају уз овај растројни рад, називајући се комунистима и друге увлачећи у зло“.

² Драг. М. Михаиловић: *Порекло и рачуни учитеља пузавца*. — Учитељска искра, Крагујевац, октобар 1922, II, бр. 2, стр. 8.

Да би и у таквим условима успели да одржавају везе, до воде акције, да би могли рећи своју реч о горућим проблемима школства и просвете уопште, па и својим личним, наравно и друштвено-политичким, како и колико то прилике буду дозвољавале — учитељи комунисти заједно са учитељима републиканцима и борбеним демократима, као и левим земљорадницима, већ у октобру 1921. покрећу други, нови часопис, *Учитељску искру*, који је у новим условима представљао наставак *Учитељске борбе*. И већ у првој години, чак у првим бројевима, међу његовим сарадницима налазе се и два учитеља-комунисте из Црне Горе. Касније им се придружује још неколико учитеља из овог краја земље.³ О питањима школства и положају просветних радника у Црној Гори у овом периоду неколико пута је писао и сам уредник *Учитељске искре*.⁴

Један од првих сарадника *Учитељске искре* из Црне Горе, који се потписује иницијалом З (латиницом), и чешће пише о просвети и школству у Црној Гори,⁵ у име напредних учитеља овог краја земље поздравља излагање *Учитељске искре*, и између осталог каже:

„Другови окупљени око *Учитељске искре*, познати су као ваљани и опробани борци на просветном и културном пољу у Србији, те се може само пожељети да ми из Црне Горе пођемо њиховим правцем док смо још на вријеме“

Било је то позив за сврставање у заједнички фронт против заједничког непријатеља, позив на организовање и борбу, јер су „тога ради и писани ови редови“.

Учитељској искри нека је срећан почетак, завршава овај сарадник из Црне Горе, „ако милошћу одозго не дочека брзо и завршетак“.⁶

Били су то дани и прилике у земљи такви да је било тешко претпоставити да *Учитељска искра* неће бити угушена. Па ипак,

³ Прва два сарадника из Црне Горе су: З (шифра којом се потписивао један за све време сарадње) и Душан Лопичић. Касније се међу сарадницима налазе: Блажо Ковачевић, Радован Самарџић, Илија Стојковић, Миљко Булајић, као и неколико Црногораца који раде у другим крајевима земље: Бошко Милутиновић, Војин Љешевић, Милутин Мрваљевић, Крсто Шарановић, Јакша Новаковић, Блажо Поповић, Василије Шундић — и други.

⁴ Реч је о Драгутину—Драгиши М. Михаиловићу, учитељу, уреднику „Учитељске борбе“, једном од најпознатијих учитеља социјалиста у Србији између два рата, а и раније, познатом писцу, преводиоцу, учитељском трибуну, кога су фашистички окупатори стелјали у славичном покољу октобра 1941. у Крапујевцу.

⁵ Тешко је рећи који се учитељ из Црне Горе крио иза ове шифре. Ван спора, по ономе што је писао и како је прилазио питањима, ради се о учитељу-комунисти, који је одлично познавао просветне и друштвено-просветне прилике у овом крају земље. Није искључено да је то Никола Ковачевић, а маске били и Машан Машановић, и Гојко Жарић, али и неки други.

⁶ З.: *Учитељство Црне Горе*, Учитељска искра, децембар 1921-јануар 1922, I, бр. 3—4, стр. 45.

захваљујући довитљивости и сналажљивости људи који су је носили, езоповском језику којим су се морали служити и материјалној помоћи њених бројних пријатеља у земљи, међу којима није мало било и оних из Црне Горе и Црногораца из осталих крајева,⁷ као и извесној помоћи коју прима од Интернационале просветних радника из Париза,⁸ часопис излази све до јануара 1929, када је, (пре пуних четрдесет пет година), као и многи други напредни листови и часописи, забрањен.

Двадесетак радова — чланака, коментара, информација, дописа и других прилога које је објавила *Учитељска искра* из Црне Горе и о Црној Гори, њеној просвети, школству и просветним радницима, иако не могу дати потпуну, свеобухватну слику тих прилика у овом крају наше земље у периоду белог терора у Југославији, ипак пружају могућност да се она бар фрагментарно назре, наслути, да се о њој чује реч једног броја оних који су били живи сведоци и учесници тих збивања и кретања — и који су их и лично не само осетили већ и доживели. И то сведочења о њој баш тих дана, када су о њој говорили. И који су због тога драгоценији од многих званичних докумената, мемоара и сећања. Посебно што су ту истину о њој рекли учитељи-комунисти и они који се нису мирили са насиљем.

Они се нису устезали нити либили, без обзира на све могуће примесе извесне субјективности, да одлучно, без устезања кажу — и о Обзнани, и о свему што је тај период белог терора донео и значао своју реч, свој суд. Али и о себи, о учитељству Црне Горе тих дана.

„Настало је једно болесно стање, у коме су преовладали дегенерици и мали, ситни, дневни људи, који не виде даље од носа, који су живјели у идејама народних гуслара и племенских фисова“,⁹ каже један од њих.

„Данашње друштвено уређење је такво“, додаје други сарадник из Црне Горе, „да о моралу оних који га представљају не може бити ријечи“.

„Низ политичких догађаја који су се одиграли посљедњих година на позорници Југославије најбоље је свједочанство бруталности и нискости оних, који га представљају“.

⁷ Пријатељи *Учитељске искре*, да би обезбедили што ширу материјалну помоћ часопису, формирају у септембру 1923. године Фонд, *Учитељске искре*, који је у ствари представљао легални облик пружања Црвене помоћи часопису. Међу његовим гулагачима, судећи по подацима који су објављивани у самом часопису, поред осталих, налазе се: Павле Жижкић, Бошко Пулевић, Милован Анђелић, Јагош Перуновић, Миљко Булајић, М. Премовић, Ђ. Павићевић, Бошко Милутиновић, Љ. Новаковић, Радован Самарџић, Илија Стојковић, Лазар Ђуровић, М. Милатовић, Васо Вукмировић и други.

⁸ Раде Вуковић: *Легализовање слања илегалне помоћи „Учитељској искри“*, Просветни преглед, Бгд, 20. III 1974, XXX бр. 11, стр. 7.

⁹ З.: *Учитељство Црне Горе*, стр. 44.

Да не би било ни за моменат двоумљења на шта мисли и о којим се то догађајима ради, тај исти сарадник наставља:

„Један од тих шкандалозних догађаја данашњег режима је доношење Обзнане, којом је она трунка законитости, која је постојала, бачена под ноге. Од њеног доношења нискост за нискошћу, незаконитост за незаконитошћу долазе једна за другом. . .“

Развијајући ову мисао даље, писац наставља:

„Мјеродавни фактори немају честитости, поштења и објективности. Они су сав свој живот посветили богаћењу и ниским партизанским страстима. . .“ И природно „када се назалимо у једном оваквом хаотичном стању (какво је настало доношењем Обзнане, Видовданског устава и Закона о заштити државе — Р. В.) онда је појмљиво, што све гране друштвеног живота бивају сваким даном све горе“.¹⁰

О Обзнани и свему ономе што је она и Закон о заштити државе носила и донела учитељи-комунисти из Црне Горе говоре, директно или индиректно и када пишу о свим питањима школства и просвете. И у њима виде директне узрочнике и корене таквог стања какво је на овом подручју друштвеног живота било тих година у овом крају земље.

Како је стање настало последице Обзнане у друштвеним и политичким односима одражавало на просвету, школство и положај просветних радника није тешко претпоставити. То су учитељи-сарадници *Учитељске искре* из Црне Горе отворено и недвосмислено рекли. И оставили неопозив докуменат о њему.

„Ми у Црној Гори, каже један од њих, имамо окружних ва роши без читаоница и библиотека, а замјењују их кафане са чокањима; ко добије диплому објављује рат књизи за навијек. . . Немамо ниједног просвјетног ни културног листа, ниједног стручног, а три политичка,¹¹ које имамо, не могу се мјерити ни са једним те врсте у држави. . .“¹²

Ту општу слику о стању просвете употпуњују и у свему потврђују и подаци о издржавању школа које износи још један сарадник *Учитељске искре* из Црне Горе.

„Наше школе једва животаре, пише он. . . Пет година након рата довољно нам свједоче о немару и неспособности надлежних да ријеше питање издржавања школа. Мизерно и биједно третирање школе доводи учитеља до очајања. . .“ И на примеру школе у којој ради ту истину илуструје. Истиче да је за протеклих пет година (1918—1923) општина исплаћивала школи „око половине“ суме предвиђене буџетом, а неких година, тек нешто више

¹⁰ Душан Лопичић: *Учитељство Црне Горе спава*. Учитељска искра, Краг., март-април 1923, II, бр. 7-8, стр. 39.

¹¹ Реч је о следећим листовима: *Црна Гора*, лист Народне радикалне странке за Црну Гору и Боку, Цетиње, 1920-1929; *Народна ријеч*, орган Независне демократске омладине, Цетиње, 1919-1929, и *Слободна мисао*, независни недељни лист, Никшић, 1922-1941.

¹² З. *Учитељство Црне Горе*, стр. 42.

од једне трећине. Па додаје: „Дакле, општина издаје колико јој се допадне, без обзира на предвиђене суме. Окружни школски одбор ћути, рачуне нико не прегледа за ово пет година . . . „Пошто додаје да „школски надзорник има других послова па нема времена да види и дозна како је са школама“, закључује:

„Нико не води рачуна о школи, колико школа има библиотека? Колико је аналфабетских течајева било до сада? Колико учитељских скупова?¹³

Други сарадник *Учитељске искре* из Црне Горе ту општу слику школских прилика употпуњује новим подацима и у пропратном коментару указује на њихове друштвене корене.

„У критичко стање дошла је и школа, каже он, јер школско питање само је део друштвеног питања. И као што су владајући неспособни да реше друштвено питање исто су тако неспособни и да реше школско питање“. У наставку додаје: „То што вреди за све крајеве наше земље уопште важи и за Црну Гору посебице“ Да ова констатација важи за Црну Гору *посебице*, без сумње то је што „већина становника Црне Горе скапава од глади“ и што „тај исти народ треба да издржава школу“. Зато је и схватљиво у каквом се бедном положају налазе школе — и да о њиховом инвентару не може бити ни говора. Он је бедан где га има, а у већини прилика га никако и нема“. Међутим, како писац наставља, „наше просвјетне власти се труде да се набави слика монархова а о училима нико не води рачуна“.¹⁴ А други уз то додаје: „Свако надлештво па и општински суд имају „статистику“ колико је у Русији поубијано попова и калуђера, колико је људи поједено, а не би могли казати ни приближну цифру онијех, који ниједне лепте нијесу приложили за школе потоњих година, ни ко није предао школи бреме дрва да се она озебла, гола и боса поратна сиротиња огрије за вријеме предавања“.¹⁵

Била је то не само критика и осуда већ и отворено исмевање једне кратковиде противнародне политике властодржаца уопште и њеног монарха, а према Совјетској Русији и тековинама Октобра посебно.

Још неколико података ће ову слику општег стања и положаја просвете и школства у Црној Гори у периоду белог терора и „бригу“ властодржаца о њој употпунити и учинити још очигледнијом:

„Након рата двије трећине дјеце не полази школу никако“, додаје један од сарадника *Учитељске искре* из Црне Горе. У потоње четири године о чему ти се све није говорило и радило у Црној Гори са стране режима и његових главешина, само није ниједна нова школа отворена, само је писменост опала испод пред-

¹³ Блажо Ковачевић: *Издржавање школа у Црној Гори*. Учитељска искра, Краг. фебруар 1924, III, бр. 6, стр. 27-28.

¹⁴ Душан Лопичић: *Школске прилике у Црној Гори*. УИ, Краг. септембар 1922, II, бр. 1, стр. 18-19.

¹⁵ З. Једна опасност, УИ, Краг., новембар 1922, II, бр. 3, стр. 28.

ратног процента, а народне школе животаре од милости оних, који би све њене плодове дали за пребијену пару. Школске зграде су никакве, школски намјештај зао, учила још црња; финансирање школа служи на спрдњу и подсмјех. . .¹⁶

Такав положај школства и просвете у Црној Гори у овом периоду није случајан. И не само њихов. Он је последица одређене политике властодршца. То су исто тако јасно и отворено рекли сарадници *Учитељске искре* из Црне Горе.

„Режим је свјесан злочина који чини оваквом просвјетном политиком, каже један од њих, „али њему стоји у рачун тај злочин: што више жандарма, а што мање школа; што више неписмених, а што мање свјесних грађана; што више медиокритета и пузаваца у просвјели, а што мање истинских радника — и све ће у овој благословеној земљи одити како треба: паразити и гуликоже спокојно ће јахати на леђима пропале, измрцварене, презрене изругане, оклеветане, голе и гладне, обесправљене и пригушене сиротиње радног народа, која сваки дан прираста“.¹⁷

Сасвим је природно да је немогуће одвојити положај учитеља, наставника од положаја школа у којима раде. Они деле са њима, њиховим ученицима и ђачким родитељима све тегобе, недаће, сву беду и сиротињу, сва лишавања и понижавања. Наравно, и све радости, уколико их има. Али њихов положај у овом периоду у Црној Гори био је и посебан, специфичан, условљен датим друштвеним, политичким, објективним, а делом и субјективним моментима који су га чинили и деликатнијим и компликованијим. Увелико сличан положају какав је имао учитељ у Македонији.

„Нећу претјерати“, пише један учитељ из Црне Горе, „ако речем да учитељи Црне Горе нијесу данас изразити представници струје напредних и савремених идеја (марксистичких, социјалистичких — Р.В.), нити пионир народног просвјештавања у правом и пуном смислу ријечи“

Да би овакву констатацију и чињеницама поткрепио — и указао и на неке њене корене — писац наставља:

„Године 1918, 1919, и 1920. и поред несрећних прилика унутрашњих и спољашњих када су у Црној Гори буктале страсти у највећем јеку, основана су окружна учитељска удружења, обласно удружење на синдикалној основи, чешће одржавани скупови, спремало се на борбу за своја права итд. Млађи су били пуни полета, а старији подгријани за солидаран рад са млађима.“

Тако је било тих година. Али не за дуго. Дошла је Обзнана, па Закон о заштити државе. И почео је по учитељима, и не само по њима, да пада ударац за ударцем, клевета за клеветом. Њих су пратила провоцирања и денунцирања. И почело је одступање. Сплашњавање ентузијазма — и борбе.

¹⁶ Исто, стр. 27.

¹⁷ Исто, стр. 28-29.

„Кад су учитељи материјално изједначени са неуказним особљем, избио је штрајк у Црној Гори (био је то једини штрајк учитеља у то време у Југославији — Р. В.), који је био протест против запостављања.¹⁸

Симпатије на које је наишао штрајк код учитеља-комуниста у Србији, и не само Србији, осуда коју су упутили на адресу свог Учитељског удружења Краљевине СХС и њеног органа *Народне просвјете*, који нису скоро ни реч рекли о штрајку, а да се и не говори о изражавању солидарности и пружању подршке — најречитије је изразио један од сарадника *Учитељске искре* следећим речима:

„За штрајк учитеља из Црне Горе ја сам дознао из београдских дневних листова а не из *Народне просвјете*. Никакву акцију није предузело Учитељско удружење да би помогло покрет црногорских учитеља, чак нас није ни подробније известило о узроку штрајка, његовом току, обиму, резултату итд. Учитељско удружење није послало свога изасланика да се нађе код штрајкаша и да им помогне у борби. Оно изасланике шаље кад има какав банкет, каква свечаност, каква парада. Од папистичких Обзнанића (чланова и руководстава Учитељског удружења — Р. В.) није се ни могло очекивати да помогну штрајк који је увек непријатна ствар за власнике. Потребно је имати морал великих учитељских бораца па говорити о штрајку, а не морал власничког талоба. Служба власницима заглушила је пузавцима дужност службе учитељима“.¹⁹

Обзнанашима штрајк учитеља Црне Горе добро је дошао. Био је то још један „повод“, још једно „оправдање“ за што бруталнији обрачун са њима, за насиље које предузима и које ће тек предузети.

„Са мјеродавног мјеста прва је брига била огласити штрајк сепаратистичким и антидржавним“, пише један учитељ из Црне Горе. „То је била награда за ранији рад на консолидовању и утврђивању уједињења“.

Била је то тешка оптужба која је широко отварала врата свим врстама насиља и провокација, и свим нискостима којима се служе насилници и властодршци када осете да им гори под ногама.

„Да би се избио тај адут из руку учитељским непријатељима престало се са штрајком“ — каже на крају овај сарадник *Учитељске искре*.²⁰

Затим су „дошли избори посланика, разне уредбе и обзнане, најуривање просвјетних радника из службе због политичких убјеђења, — и рад готово замире“.²¹

¹⁸ З. Учитељство у Црној Гори, стр. 43-44.

¹⁹ Милош Б. Јанковић: *Наше учитељство и његове вође*. VI, Краг, април-мај 1922, I, бр. 7—8 стр. 50—51.

²⁰ З. Учитељство у Црној Гори, стр. 44.

²¹ Исто, стр. 44.

Један од сарадника Учитељске искре из Црне Горе анализира ситуацију која је довела до овога посустајања и одступања и даје основне карактеристике учитеља овога краја земље тих дана. Без обзира на то колико се она могла у целини прихватити или не, она није без извесне подлоге, без основа. Најзад, то и није била нека посебна специфичност која би важила само за учитеље Црне Горе!

„Оно учитеља“, каже тај сарадник, „што се није борило за више циљеве већ за личне интересе, под маском спасавања нације и тешког патриотизма почињу ловити рибу у мутној води: заогрћу се плаштом партија, које су у даном случају несносне; они постају десна рука полицији и прогањању „антидржавних“ елемената у учитељству; размиле се по разним комисијама са масним дијурнама; бране и рукама и ногама постојеће стање као једино правилно и добро. Други, који се нијесу борили из себичних рачуна, кад видеше шта се ради скрштавају руке, из прикрајка посматрају и ништа не раде; повили се као сламка вјетру и пустили догађаје да се сами развијају независно од њих“.²²

Таква гледања и однос великог броја учитеља Црне Горе у овом периоду према друштвеним кретањима морали су се дубоко одразити и на све области рада на којима су се раније углавном и афирмисали као истакнути борци за прогрес, за демократске слободе — за широку просвјетно-културну и друштвену акцију заједно са свим напредним снагама.

„Учитељ Црне Горе“, наставља нешто касније овај исти сарадник, „оградио се дебелим кинеским зидом: нећете га видјети на скупштинама југословенских учитеља; нећете га видјети на раду при таквим организацијама просвјетног, културног или хуманог карактера; нећете га видјети међу претплатницима ни сарадницима стручних листова и часописа; нећете га видјети на студији просвјетних и социјалних проблема, нећете на феријалним течајевима, на алфаветским курсевима, екскурзијама — али ћете га обично свуда видјети као секретара мјесног одбора радикалне или демократске партије. За вријеме режима краља Николе стубови ондашњег стања међу масама били су официри и племенски капетани, а стубови данашњег режима у Црној Гори на селу су учитељи. Ко свему овоме не клања се, на њега се бацају дрвљем и камењем, гледају у њему опасност по државу, нацију, „јавни морал“, и сто других ствари“.²³

Према таквима, којих је било најмање, који су чинили ону трећу групу у редовима учитеља која се није повијала по ветру нити мирили са датим стањем — власти су се, позивајући се на Обзнану и Закон о заштити државе, односиле безобзирно, сурово, без скрупула. То су на својим леђима добро осетили многи учи-

²² Исто, стр. 43-44.

²³ З. Једна опасност, стр. 28.

тељи-комунисти и у Црној Гори. Хајка на њих имала је посебна „правила“.

„Како је послје доношења фамозне Обзнане“, како пише један од њих, кога није ни она мимоишла, „настало гоњење свих напредних елемената (комуниста — Р. В.) широм цијеле земље, полицијске власти својом свирепошћу и терором од мирних и врједних грађана стварају хајдуке“.

Но, није ријеч само о полицијским властима. Зато он у наставку додаје:

„И просвјетне власти греде истим путем; оне пионире народне просвјете лишавају животних права — отпуштањем из државне службе, и остављају на милост и немилост злогласној полицији, која употребљава сва могућа нечовјечанска средства да им живот загрози“.

И набраја имена девет најистакнутијих учитеља из Црне Горе, који су у ствари били само прве жртве из реда оних који су окусили ту најтежу казну и последицу Обзнане — отпуштање из државне службе и узимање тог залогаја ионако мршаваог учитељског хлеба. То су: Никола Ковачевић, Милован Анђелић, Павле Жижић, Марко Машановић, Васо Вукмировић, Гојко Жарић, Машац Шуковић, Мило Поповић и Блажо Пулевић.

Говорећи о „разлозима“ њиховог отпуштања, писац каже:

„Именовани су оптужени зато, што су припадали Комунистичкој партији, којој је сваки југословенски грађанин до Обзнане смио припадати. Од Обзнане ниједан од њих није се ни о ту шкамдалозну установу данашњег режима огријешило, јер ни до данас ниједан за никакву кривицу није осуђиван. Дакле, они су стављени ван закона, не зато, што то заслужују, него зато, што тако хоће данашњи режим и самовоља оних, који га представљају. Они се од стране „државотвораца“ третирају као антидржавни елементи и одузимају им се најосновнија права зато, што не благосиљају пљачку и корупцију постојећег друштва и режима. . .“

Настављајући да говори о ставу просветних органа према оваквим поступцима полицијских власти које прогоне учитеље, писац наставља:

„Но, господи просветним факторима није много стало до тога, да ли постоји кривица или не, за њих је мјеродавно само то, да су именовани припадали Комунистичкој партији, и да их треба прогонити, ма се и не имало никаквих разлога за то“ И са огорчењем додаје: „Каква самовоља!“

Али писац се не задовољава само овом констатацијом:

„Људи који су лили крв за ову земљу, који су се борили за њену националну слободу и јединство, третирају се као антидржавни. Колики цинизам“, узвикује на крају.²⁴

О томе какве размере добија и какве последице има та и таква хајка на учитеље-комунисте у Црној Гори *Учитељска ис-*

²⁴ Душан Лопичић: *Учитељство у Црној Гори спава*, стр. 40-41,

кра пише неколико пута и разголићује однос режима не само према учитељима већ и према комунистима уопште — и свима који нису били готови да му служе.

На прву вест о отпуштању из службе Гојка Жарића и његовом бекству у шуму, у хајдуке, у коментару Уредник *Учитељске искре*, између осталог пише:

„... До јуче био честит човек, добар васпитач и прави народни учитељ. Он се зове Гојко Жарић.

„До јуче учитељ. Данас хајдук! Је ли могуће? Могуће је. Од куда ми то знамо? О томе нам пише један учитељ из Црне Горе у своје писму од 25. IV 1922 године између осталог ово:“ Гојко Жарић, учитељ из Ждребаоника код Даниловграда разрешен је учитељске службе као комуниста.

„По разрешеној служби полицијске власти нису га остављале на миру, већ су га држале на Даниловом Граду четири месеца под полицијским надзором без икакве кривице.

„Да би се спасао од полицијског мрцварења био је приморан одбећи у шуму. До данас није учинио никакво рђаво дело, из чега се види, да није имао код себе никаквих рђавих побуда“

Ове редове из писма, које Уреднику пише један учитељ из Црне Горе, писац завршава коментаром у коме поред осталог каже:

„Ствар разумљива. Учитељ дозвољава себи назив хајдука и живот у шуми само да се спасе насиља државне власти“.²⁵

О Гојку Жарићу уредник *Учитељске искре*, говори и на годишњој скупштини *Учитељског удружења у Београду* августа, те исте 1922. године. Говори о њему као човеку, учитељу, борцу за слободу своје земље, јавном раднику на пољу уједињења наших народа, али и о мучењима којима је био подвргнут и због чега је отишао у шуму. И додаје да је Жарић отишао у шуму „због беса режима који убија, туче и премлаћује, све што неће да буде слугерања његових носилаца власти и поклоника златног телета коме они први бедно служе“.²⁶ На реаговање једног од „првих пузаваца у нашем Краљевству“, како назива убредника *Народне просвете*, који на Учитељској скупштини није имао смелости да се јави, али који у свом листу Жарића назива „неким учитељем из Црне Горе који је „због режима“ утекао у планину“, Михаиловић поред осталог пише:

„И овај слуга и адвокат данашњега прљавога режима, у коме он *прима плату за нерад*, што нигде у свету нема, назива Гојка Жарића учитеља „неки учитељ“ Морална величина првог реда, Гојко Жарић учитељ за ову слугерању данашњег режима је неко!“

²⁵ Д. М. М(ихаиловић): *Учитељ-хајдук*, УИ, Краг. јун 1922, I, бр. 9-10 стр. 63-64.

²⁶ Драг. М. Михаиловић: *Зашто брате оде р хајдуке?*, УИ, Краг., октобар 1922, II, бр. 2, стр. 21.

И да би указао на бес једног режима који је и Жарића отерао у шуму, Михаиловић у наставку пише:

„Ко не верује да смо ми у праву нека пише у Црну Гору Владимиру Јовановићу из Бара Шумановића, Данилов Град, и од њега ће добити потврду за ово што ми тврдимо. Од хиљадама примера ми узимамо само његов који је изнела *Република* у броју 71. од 3 IX 1922. године“.

„Слушамо“, наставља Михаиловић.

„Било је то, пише овај човек под потписом, 3. маја ове године, када сам доведен међу четом војске и масом сеоског живља и када су старешине ове војске: један југословенски потпоручник и један полицијски писар, отпочели свој навикнути зликовачки посао. Прво су ме питали јесам ли комуниста и комитски јатак. Па пошто им ово последње нисам признао, — свукли су ме и легли на земљу, па тада отпочели палбу са „корбачем“ Били су ме и нагонили да кажем што је њима мило. Тражили су да им кажем: које комунисте знам да су комитски јатаци? истицали чак и имена појединаца, питајући: да ли су то? Па кад им нисам ништа казао, при сваком питању тукли су ме говорећи „кажуј!“ Те пошто им нисам хтео признати оно што није; тукли су ме неколико војника по реду, док се појединац умори да више не може тући и док је и „корбач“ и земља где сам лежао, постали крвави; те док је и њих крв из мојих леђа почела грозити.

Затим су отпочели исто тако посао, само у много већој мери, са Милом Јовановићем, мојим сељаком, иначе братом од стрица. За време туче питали су га као и мене: „је ли комуниста и је ли комитски јатак и које другове као такве познаје“ Он је најпре казао само то: да је био у комунистичку организацију док је ова постојала. Кад је на њихова питања одговорио, да сада није у комунистичку организацију, пошто је ова укинута, тукли су га говорећи: Кажуј! све док је једва изговарајући рекао да јесте. Сутрадан настављен је исти посао. Што год им не би потврдио како они траже, пошто су му пред масом мушког и женског света, свукли чак и пртене гаће, тукли су га гола.“²⁷

На крају овај коментар Михаиловић завршава питањима:

„Разуме ли овај лакеј (уредник *Народне просвете* — Р. В.) ове редове крвљу писане? А хоће ли то он разумети у моменту кад овај срамни режим, буде треснуо о земљу и Гојка Жарић учитељ буде напустио шуму и дошао на Учитељску скупштину? Ваљда ће тада разумети? То је уосталом особина свију пузаваца и лакеја...“²⁸

Међутим, ни после повратка у службу и постављења „по потреби службе“ за учитеља у Петровом Селу, код Текије, на Дунаву, полицијски жбири не остављају Гојка Жарића на миру. Будно прате на њега. Прегледају и цензуришу пошту која му стиже враћају

²⁷ Исто, стр. 22-23.

²⁸ Исто, стр. 24.

часописе и листове који стижу на његову адресу, са напоменом: „Адресат не прима — враћа се!“ — иако до адресата нису ни стигли. О једном таквом случају са повратком *Учитељске искре* пише, наводећи пуно појединости, њен уредник — и између осталог каже: „Зна ли он (реч је о анонимном цензору прилога у часопису, који је оставио на маргинама записе о томе, и који је часопис вратио — Р. В.) да је Гојко Жарић једна честита и узвишена личност која је због искрене службе своме народу исувише пропатила и да је ред да га данас сви жбири и лакији оставе на миру“^{28а}

Они који се нису усуђивали да пођу у шуму, у „хајдуке“, беже из својих родних места у Црној Гори, напуштајући своје најрођеније најближе, само да би се спасли прогона и малтретирања од стране полиције, која је у помоћ позивала и војску против комуниста.

Ево шта, поред осталог, у писму Уреднику *Учитељске искре*, пише један од тих учитеља о себи и разлозима свој бекства из Црне Горе:

„Као сви друштвени редови данас у овој нашој „благодатној“ земљи и учитељи који нијесу „државотворне“ класе трпе од кога му драго све и сва по ђефу или ти једнога полицајца, па ма то био и најгора и најдегенерисанија ствар, или ти жандарма, па и трупног официра и кога ти још не“.

И наставља да саопштава шта се све њему догодило — и каквим је шиканирањима и претњама био извргнут.

„Између свега што се дешава широм наше „слободне“ Југославије док сам био учитељ у Горњим Рудинама, окр. никшићки, имао сам среће окусити и спровођење од жандармерије, и притвор од полиције и предају суду због „јатаковања с одметницима“, али и од суда ослобођење, бити одмах по прегледу истражних списа пол. власти, коју је представљао један, буди речено, срески начелник. . који је на тај положај дошао што је у својој општини прикупио око 100 гласова радикалима мартовских избора (1922 — Р. В.)“.

И не устручава се да да „личну карту“ тога начелника, оличење оних који су у те дане дизали хајке на напредне учитеље. И не само учитеље. Тај начелник, тада један од стубова „државотвораца“, био је покретач, наставља о њему тај учитељ који је побегао од њега из Црне Горе, и друг одметника 1918. у Црној Гори, који су „крв своје браће проливали за разједињење Црне Горе, а потом можда и сједињење с Италијом, Албанијом или другом којом земљом“ Касније је тај тадашњи начелник био затворен, доцније амнестиран. „Да би што више роварио и поткопавао темеље државе он је примио „радикалску“ веру. То је начин, средство, те долази до положаја одакле може да гони оне који су њега 1918, 19. и даље гонили. . . Да би читаоцу још јасније било“, наставља овај

^{28а} Драг М. Михаиловић: Два цензора, два жбира, УИ, март 1924. III, 7, 29-32.

учитељ, „рећи ћу и спрему тога начелника: скоро пуну основну школу. А поред тога то је једна озлоглашена особа из доба аустро-угарске окупације Црне Горе“.

И на крају завршава: „Под тим околностима морао сам бјежати из Црне Горе. Морао сам бјежати зато, што ме гонише истодобно и власт и одметници“.²⁹

Побегао из Црне Горе — и задржао се на граници према Бугарској у Царевом Селу. Скоро с једног краја земље на други!

Било је то оно време у просветној политици наше земље када се непоћудним учитељима претило премештајима и у Албанију. И не само учитељима. Није то била ни само претња. Неколико учитеља из Црне Горе, међу њима и један од најактивнијих сарадника *Учитељске искре*, који ни у овим данима није имао длаке на језику, доживео је, са још неколико другова, да стварно буде премештен у Албанију, за учитеља у школи Ахмета Зогуа.

Почетком септембра 1925. године Министарство просвете краљевине СХС, како је то саопштила тих дана и дневна штампа, неколико учитеља Црногораца премештено је из Црне Горе у „села која су већ пет година изван граница Краљевине СХС., у Албанију“. Били су то Душан Лопичић, Милисав Боричић, Јован Сачић и Новак Јоксимовић. И, на крају, коментатор уз ову вест додаје: „И тако ови учитељи ће морати водити пасош за иностранство, да би отишли на ново мјесто службовања, ако им се уопште иде у Албанију. Код наших празних школа по селима постављају се учитељи господину Ахмеду Зоги. . .“³⁰

Један од ових учитеља који је на својој кожи — и то не први пут од објављивања злогласне *Обзнане*, како је сам назвао овај противуставни докуменат — осетио прогањања и малтретирања, пише и о овој одисеји својој и својих другова на путу за ново место постављења, и између осталог каже:

„Било је и биће чуда, али га нигдје није било нити ће га бити већег од оног по коме је неколико учитеља (међу којима је био и он — Р. В.) премештено у Албанију“ Па у наставку додаје: „Из овога се јасно види да у Министарству просвете још не знају колико на територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца имају одјељења и учитеља, али сигурно знају за свакога учитеља којој партији припада и да ли одобрава данашњу корупцију и реакцију у нашој држави“. И, на крају, завршава: „Прогоњен учитељ никад не може бити одушевљен радник. Онај који то може — то није човјек, већ надчовјек, а таквих је мало на земљи“.³¹

Иако је било доста дуго прошло од доношења *Обзнане* и Закона о заштити државе, прогањање и хајке на напредне учите-

²⁹ Радован Самарџић: *Бекство из свог краја*, УИ, Краг., новембар-децембар 1923, II, бр. 3-4, стр. 31-33.

³⁰ З.: *Просветна политика*, УИ., Краг., октобар-новембар 1925, V, бр. 2-3, стр. 60.

³¹ Душан Лопичић: *Брука једних — патње других*, УИ, Краг. децемб. 1925, V, бр. 4, стр. 33-35.

ље нису престајали. *Учитељска искра* 1925. године пише и о још једном хапшењу учитеља из Црне Горе. Реч је о учитељу-комунисти Миљку Булајићу из Вилуса.

Уредник *Учитељске искре*, који о Булајићевом хапшењу пише на основу података које му је доставио један учитељ из Црне Горе, дословно саопштава, између осталог:

„Почетком октобра ове (1925. — Р. В.) године било је откривање споменика палим Граховљанима и Херцеговцима који су изгинули на Клобуку 1914. и 1915. године. Овој свечаности присуствовао је народ из два-три среза. Од државних власти присуствовао је изасланик владе, велики жупан Зетске (области), Цетињски митрополит и друго чиновништво“.

Описујући ток догађаја који је и довео до Булајићевог хапшења, он пише:

„За време ручка ређали су се говорници, пише нам очевидац те свечаности. По његовом писму, они су се утрживали ко ће боље доказати, да су изгинули имали зашта погинути. У нашој земљи, говорили су они, тада више је слободе и благостања данас, него икад пре, док ову слободу нису извојевали они у фракковима, шими-ципелама и мантијама“

Тешко је било поштенем човјеку не реаговати на такву неистину, на такво слугерањско удварање режиму и његовим господарима. И један од присутних није могао отрпети. Реаговао је. Отворено и гласно, и пред присутним народом, и пред свим високим представницима и слугама тога истог режима коме су певали славопојке.

„Ту је на тој скупштини био и Миљко Булајић учитељ из Вилуса (Црна Гора)“, наставља уредник *Учитељске искре*, „Овај горштак другојачије је мислио од свих говорника. Добивши реч да и он каже, он је казао мисао, да у нашој земљи не иде све како треба; да у њој има доста трутова који јој снагу подгризају и изразио наду, да ће доћи доба у коме ће друмови пожелет прUTOва, а трутова нигде бити неће. На ове речи, вели нам тај очевидац, масе су направиле читав урнебес одобравајући говорнику“.

Тај урнебес одобравања говорник је морао да плати. То је он унапријед знао. И био спреман на то. И овом приликом, као и увек раније када се радил о борби за слободу и истину.

„За ове речи учитељ Булајић је оптужен од стране полиције по Закону о заштити државе Мостарском суду“, наставља уредник *Учитељске искре*, „на чијој се територији десио овај случај“.

Ни енергично заузимање школског надзорника за срез никшићки Мира Цломазића, „па ни Булајићева болест за коју је имао лекарско уверење нису ништа помогли: учитељ Булајић је аутомобилом опроведен у Требиње, ту је у полицијском затвору одлежао 24 часа, у судском још толико и онда из недостатак доказа пуштен“

Коментар се завршава речима:

„И тако наша полиција и даље бди и спасава отаџбину, државу, Народ (у оригиналу велико слово — Р. В.) од учитеља издајника. Једно је само чудновато: Како то да се од *Обзване* до сада ниједанпут не утврди, да међу учитељима заиста постоји бар један издајник!“³²

Наравно, *Учитељска искра* није стигла нити је могла да забележи сва оваква и друга слична прогањања и малтретирања учитеља која су се у овим данима белог терора збивала на подручју Црне Горе, као ни она на осталим подручјима земље. Али и она која је забиљежила довољна су да укажу каква су била и какве су размере добијала.

Један од прогањаних и премештаних учитеља, осуђујући пасивност учитеља Црне Горе према таквој просвјетној политици, који нису чак ни протестовали против отпуштања својих другова, каже да они носе „моралну одговорност за овакву обесправљеност својих другова све донде, док им не извојују њихова отета права“.³³

Наравно, он не мисли да се та права не могу извојевати — и да се лек злу које је довело и учитеља у овакав положај не може наћи. Оно што у овом погледу треба и могу да учине сами учитељи то је да се организују у своја стручна удружења ради што успешније борбе за нову народну школу, да раде на свом идеолошком, марксистичком образовању ради што правилнијег сагледавања датих друштвених односа, откривања њихових корена и — наоружавања за успешнију борбу заједно са радним народом против датог друштвеног поретка и свих његових пропратних појава и носилаца.

Таква гедања ова група напредних учитеља образлаже у неколико чланака које објављује у *Учитељској искри*.

Пример Удружења учитеља Округа никшићког, о коме говоре, свакако у то време није био изузетак у Црној Гори.

Иако је Удружење основано у мају 1920, до краја 1921. године није одржало ниједну своју скупштину, ниједан заједнички скуп.

„Другови! Ми нисмо изабрали управу нашег Удружења“, изјављује један од његових чланова, „да нам омета сваки рад, већ да нас позива и покреће на сваки рад. Оваквим нерадом управа је изневерила поверење наше, она је суспендовала наше право збора и договора. Зар данас“, наставља он, „не одржавати своје скупштине и не уносити своју снагу у општи друштвени живот, када се спремају разни закони, а међу њима и закон о народним школама? Зар данас ћутати кад нам се спрема један закон, који нас окива, а народну просвету води назадку. Зар данас дремати кад ваља бити будан и свјесан, да колико свијести и снаге толико и права? Зар данас спавати када се на сваком кораку зарарило зло и

³² Драг. М. Михаиловић: *Прогони учитеља не престају*, VI, Краг., октобар-новембар 1925, V, 2-3, стр. 46-48.

³³ Душан Лопичић: *Учитељство Црне Горе става*, стр. 41.

прети да нас прогут?“ Па додаје:“ Зар учитељство Округа никшићког не осјећа човјечанску потребу организовања и борбе кроз организацију за Нову Народну Школу и Новог Народног Учитеља? (у оригиналу свака ова реч почиње великим словом — свакако не случајно — Р. В.). Зато, други“, каже на крају, „учинимо све што до нас стоји, да што скорије обновимо Удружење наше и да помоћу њега радимо на уздизању како нас самих тако нас и народа свога“.³⁴

Тамо где се нашло довољно учитеља бораца, комуниста који ни у условима белог терора нису заборавили своје дужности и обавезе, и према школи и према народу, и били спремни и на жртве — успели су да организују рад и да поведу и остале учитеље. И рад Удружења почео је да добија све организованије облике, богатије и разноврсније садржаје, претварајући тако ову сталешку организацију не само у стручну већ и друштвено политичку трибину. Пример Удружења учитеља Среза велимског најречитије то потврђује — и очигледно сведочи.

„Оно држи своје скупштине једанпут месечно“, пише *Учитељска искра*. „На тим скупштинама поред обрађивања појединих методских јединица обавезно је да се читају реферати о темама и прочитаним књигама, последије чега се отварају дискусије“.

Број тема одржаних од маја до краја 1924. године, за шест радних месеци, и имена предавача, од којих су неки поднели по два па и три реферата, сведочи о планском, систематском и добро промишљеном раду учитеља овог среза на свом идеолошко-политичком и стручно-научном уздизању.

„До сада су“, како даље пише *Учитељска искра*, „читане ове теме:

Миљко Булајић: Контрадикције у основној настави, Моћ и немоћ васпитања, Учитељ као јавни радник;

Милутин Мартиновић и *Блажо Ковачевић*: Узроци промјена поратног морала;

Лука Бановић: Школа и друштво;

Никола Ковачевић: Револуције у прошлости и њихов значај по васпитање и прогрес;

Ђорђе Ковачевић: Шта је национално, а шта шовинистичко васпитање?“

Објављујући уз кратак коментар ове податке о раду Удружења учитеља Среза велимског, уредник *Учитељске искре*, каже:

„Циљ нашег рада, вели нам у писму један члан овог збора, састоји се у једној рјечици: Ослобађати духове од заблуда стечених званичном дресуром и отворати нове видике“. — „Заиста величанствена задаћа и прешна потреба наша“, додаје на крају.³⁵

³⁴ Душан Лопичић: *Учитељству Никшићког округа*, УИ, Краг., фебруар-март 1922, I, бр. 5-6, стр. 59-61.

³⁵ Д. М. М(ихаиловић): *Један учитељски збор за углед*, УИ, Краг., јануар-фебруар 1925, V, бр. 5-6, стр. 61-62.

Оваквим радом требало је Удружење учитеља претворити у ону снагу која ће мобилисати своје чланство за борбу против датих друштвених односа и у самој школи и ван ње, који ће омогућити и рађање нове, народне, социјалистичке школе. Да би се тако младо радити, морало се учити, наоружавати научним знањима, богатити марксистичким гледањима на друштвена кретања, па и на она у Црној Гори, са свим њиховим специфичностима. Удружење у Велимљу свакако није било једино које је тако систематски организовало тај рад. Оно потврђује ону познату истину да кадрови и овде решавају све.

После констатације „да је након ових страховитих социјалних потреса (које су донеле Обзнана, Закон о заштити државе, Видовдански устав и оно што их је пратило — Р. В.) настао судар нових и старих идеја, борба класе против класе“ и да ће „та борба донијети нове погледе на свијет и друштво“, да ће она „бити и дуга и огорчена“, један од сарадника Учитељске искре, из Црне Горе, у наставку, између осталог, каже:

„Ко год жели да се у овим поратним приликама правилно оријентише и да посматра догађаје са једне веће висине (са научног, марксистичког становишта — Р. В.) својим сопственим очима, мора се дати тимељном проучавању узрока, који су довели развој прилика до данашњег стања, па кад са тим буде готов, онда тражити методе и пут којим треба поћи“. Другим речима, свакој акцији треба да претходи детаљна и научна анализа прилика и услова који рађају извесне појаве. А то је марксистички начин прилажења — и припремања за акције.

У наставку тај сарадник додаје:

„Ако је ово икоме потребно потребно је учитељима. Јер, ако они не буду сарађивали на савременијим и бољим правцима преко младих нараштаја, ако не могуће пут који ће имати, будућности, ако ништа не буду, за ту будућност урадили (за социјализам и комунизам — Р. В.) ако, чак, својим радом буду кочили ток прогреса, хоће ли их историја онда назвати народним васпитачима? У прошлости су учитељи били моћан чинилац у спровођењу нових и великих идеја и социјалних реформи, а хоће ли бити? Кад би хтјели, ја мислим, да би могли, а да би могли треба темељно да се сами припрема за то. Та припрема би била једна критичка студија новонасталих прилика друштвени хуопште и просветних специјално“ подвукао — Р. В.), прилика насталих после доношења Обзнане, Видовданског устава и Закона о заштити државе.³⁶

Та темељна припрема за задатке који стоје пред учитељима комунистима, борцима за другачије и правичније односе у друштву и међу људима, састоји се, пре свега, у марксистичком образовању. Јер, „марксизам се јавља као једино истинско учење, које доноси серум за одржавање болесном људском друштву“, каже један од сарадника Учитељске искре, из Црне Горе.

³⁶ З.: Учитељство Црне Горе, стр. 44—45.

И да би указао на тачност ове констатације, осврће се на питање етике, правде и морала, као најосетљивијих категорија на којима у основи почивају међуљудски односи и од чијег правилног сагледавања зависе и практичне акције — и појединачна и друштвених класа.

„Етика једног просјечног малога броја људи, који нити се зноје, нити производе ма шта ниумно ни тјелесно, (експлоататора, — Р. В.) разликује се од етике оног огромног великог броја, који у зноју свога лица производи или умно или тјелесно све потребе за цијело друштво (пролетеријат, експлоатисани — Р. В.), Јер док повлашћени слојеви сматрају за морално искоришћавати слабије у своје сврхе и над њиховом немоћи подизати своју моћ, догле доњи слојеви сматрају такав поступак неморалним и неправичним“

Исто тако, „из истих узрока имамо и два појма о религији, односно богу“, наставља он даље. „Повлашћеним слојевима бог је добар, пун милосрђа, свезнајући и т. д.; пониженима сви ти његови атрибути имају обратан смисао. И док они, који имају право силе, благодаре богу и с потпуним га правом славе за додељену судбину, догле они над којима се излива то „право“, проклињу час свога рођења“

И закључује да „из двојства у етици, правди и религији, рађају се општи двојни назори на живот“, и да „супротност двојства у назорима води к супротности дјеловања, и непосредној борби за право на живот“, у акцију за победу својих гледања и на право, и на морал, и на етику, води борби класа — оне која је експлоатисана, с једне, и оне која експлоатише, с друге стране.

И да би што очигледније, што конкретније указао на ту двојност и супротности, па према томе и на акције које треба водити, додаје да „природа даје у довољној мјери средства за живот, а што поред тих средстава неко благује а неко гладује, то је кривица наша а не њена. . .³⁷

Овим редовима и њиховој практичној усмерености, и поред езоповског језика и терминологије, којима су морали бити саопштени, као и сви остали, и не само у *Учитељској искри*, сувишан би био сваки посебан коментар.

Историчари школства Црне Горе између два рата у *Учитељској искри*, наћи ће и неколико сведочанстава о *Учитељској школи* у Даниловграду, којих сигурно нема у архивској грађи, или не бар тако датих и од тих и таквих сведока као што су ови.

Један од ранијих ученика ове школе, иначе учитељ, изнео је на видело неке податке из њене стварности — и обелоданио део истине о њој. Она је карактеристична не само за ову школу већ и друге учитељске школе тих година, и читаву просветну политику која је, из разумљивих разлога, вођена баш тако, а не друкчије.

³⁷ Мињко Булајић: *Разматрање етике, правде и религије*, VI, Крат. децембар 1925, V, бр. 4, стр. 48-50.

„Наше учитељске школе су данас бедне“, каже он. „Учитељска школа у Даниловом Граду нарочито“.

И да би ту констатацију поткрепио чињеницама, најпре говори о ученицима, условима њиховог живота и рада:

„Ђаци ове школе претрпели су све страхоте светског рата, Изнурени њиме они су представљали болесника који очекује помоћ. У таквом стању они су имали ту срећу да преко своје главе претуре и један грађански рат. Они су ти који су до 12 часова изјутра представљали ђаке, а после војнике-борце за народно јединство, борце за стварање једне државе Јужних Словена“.

И уместо да „добију некакав стварни лек“, они су добили „само лек у ласкама а лажним обећањима“ да ће сви ђаци добити стипендије, да ће за њих подићи пансион, да ће се отворити ђачка трпеза итд. Сва су та обећања била празна. „Једном је створен чак и „Одбор за трпезу“, па ипак од трпезе никад ништа није било. . .“

То још није све што је услове живота и рада ученика у овој школи чинило тешким, и то нарочито тешким. Јер:

„Ова Учитељска школа није имала ни стручних наставника. Ђаци су били остављени да се сами усавршавају уз недовољан број сувопарних уџбеника са малим или без икаквих објашњења од стране наставника. Оно што је тамо у овом погледу“ наставља овај учитељ, „тешко да може културан човјек замислити. Ту у тој школи било је запослених учитеља са течајева и ако ту има одличних учитеља од 17—30 година службе“.

Управа школе, чини ту ситуацију још деликатнијом, тежом и несношљивијом, јер управитеља школе „сиротиња ђачка није болела и за њу се никада није могао загријати“.

Не толико ради човека о коме је реч већ ради државне политике која је на руководећа места у оваквим васпитним установама постављала (наравно не случајно) такве људе какав је био овај, треба подсетити на неке детаље из његове „личне карте“, какву је дао овај његов ранији ученик:

У Црну Гору је дошао 1907. „некако загонетно баш у време осуде 54 слободоумна омладинца на робију у оковима“. Постао је прво наставник у гимназији, „потом премештен у Кадетски корпус на Цетињу, доцније постаје лиферант, — „а после свега тога постао управитељ Учитељске школе, чак и без дипломског а камо ли професорског испита и поред толиких наставника са педагошком спремом“.

Два детаља из његове „васпитне“ праксе бацају довољно светла и на ову страну његове личности, и као човека и као васпитача:

„Он даје утисак“, наставља тај његов ранији ученик, „да у њему постоји нешто зверско: он је жив, окретан, ћелав, цотав, деспот — прави целат! Био сам му ученик две године и за све то време било је у школи саслушања, ислеђења, записа, грдње, дрехе, вике, казни, често пута и лакардије која човека натерује да се

упита: да ли је овај човек шеф једног васпитног завода или је то какав цариник, амалин или по васпитању томе слично?“

„Сећам се“, наставља нешто даље овај његов ученик, „једне његове беседе 1921. године на Видов-дан. И у тој беседи... се ваљда држао његовог правила „да управитељ никада не може да увреди своје ученике, јер му они морају на свему томе бити бладарни“, те је и у тој беседи изазивао и претио узвикујући: „Тешко ономе који је оборен, он је пропао“ Један одличан ученик коме се ова претња згадила, реаговао је услед чега га је управитељ без сава наставничке седнице истерао из школе и при давању исписнице претио, да ће му опет доћи под канџију“.³⁸

Ниједну од ових чињеница управитељ Учитељске школе није успео у својој „исправци“ да оповргне. Она чак још једанпут потврђује основне карактеристике које је о њему дао овај његов ранији ученик.

„Место да Ви изнесете објективне чињенице о материјалној страни живота те школе“, одговара уредник *Учитељске искре* поводом „исправке“ коју му управитељ доставља, „о настави, наставницима и животу ђака њених, и изнесете напоре у Вашем раду као управитеља, наставника и васпитача омладине у тој школи — дакле о ономе о чему је г. Стојковић говорио у своме напису — Ви сте то заменили са голим тврђењем: да га је г. Стојковић невалац, да је он за време школовања имао знаке „поремећености ума“, да је уобразио да је „умна величина, да је Дон Кихот, да се пред Вама „понижавао до скота“, да је „опасан тип“, да је „нови Песталоци“, да је „покварена душа“³⁹

Чињенице су се и овде показале тврдокорне. Оне се фразама и клеветањима, бацањем на друге, не обеснажују. И ове су остале неповргнуте. Њих су догађаји који су долазили само потврђивали.

Схватљиво да су у таквој ситуацији — која је и нехотице подсећала на речи Дантеа исписане на вратима Пакла: „Ви, који улазите овде оставите наду своју!“ — ученици учитељске школе у Даниловграду били приморани да траже излаз. И видели су га у штрајку. И то: 1920. у једном, а 1925. у другом.

„Из кореспонденције са својим друговима ученици ове школе увидели су, да је у другим школама макар колико-толико боље“. Зато и траже да им се пружи услови за живот и рад које имају ученици осталих учитељских школа. Међутим, пошто је, њихов глас остао глас вапијућег у пустињи“ — они ступају у штрајк, који је „трајао 15 дана и ученици су се, услед своје неслоге, напоследку вратили у школу под истим условима, тј. да буду и ђаци и војници о своме бедноме круху, којег довољно нијесу имали“.

Не дајући детаљније податке о току штрајка и неслози уче-

³⁸ Илија Ж. Стојковић: *Учитељска школа у Даниловом Граду*, УИ, Краг., фебруар 1923, II, бр. 6, стр. 22-24.

³⁹ Драг. М. Михаиловић: *Г. Кости Костићу, упр. Учитељске школе у Даниловом Граду*, УИ, Краг., мај-јун 1923, II, бр. 9-10, стр. 43.

ника — писац у закључку, између осталог, каже: „Нити данашњи режим даје услове за бољи живот ђака у тој школи нити управитељ показује одлучне воље да те услове поправи“.⁴⁰

Нису се они ни после овог првог штрајка поправили.

Учитељска искра у једном допису из Црне Горе обавештава јавност и о другом штрајку ученика ове школе, који је избио с јесени 1925. године и трајао више од месец и по дана.

„Са овом школом нико није задовољан“, почиње хроничар овог штрајка свој коментар, па наставља: „Патентирани просвјетни радници и „пријатељи“ просвјете веле да ђаци не ваљају; слабо знаће износе; убитовни; неспремни за свој позив итд. итд. Баца се жале да држава слабо брине о школи; одређује за наставнике људе којима ту није мјесто; не дају им се потребна знања, итд. итд.“.

У таквој ситуацији долази до сукоба између наставника и ђака. Однос млађих наставника, „који већином нијесу ни дипломе добили“, је такав да им „пришивају такве епитете какви се не чују код кочијаша или шустера“. Зато су се ученици против једног од њих „побунили и изјавили, да неће на предавања долазити, ако ће он бити наставник“.

На овакав корак ученика Министарство просвете одговара затварањем Учитељске школе. Касније мења одлуку — и „поново отвара школу и заказује упис“; Управа школе у позиву за упис даје обећање „да ће примити све осим четворице коловођа“. Међутим, уместо четири, управа у току уписа одбија да прими десеторицу, „који немају никакве изузетне кривце, осим што нијесу за вријеме штрајка на улици поклонили се прописно и поздравили своје наставнике као што су средњовековни себри и меропси поздрављали српску властелу“.

У свом коментару, овај хроничар другог штрајка ученика Учитељске школе у Даниловграду, поред осталог, додаје:

„Збиља један жалостан факат, који лијепо казује да наставнички кадар те учитељске школе није дорастао свом позиву. Они своју улогу схватају као што би је неки каплар разумио: мисле да таквим административним мјерама васпитају генерације народних будућих васпитача, да код њих убију понос, вољу за свој апостолски позив, да од њих направе муцице и претене, којима ће увијек претпостављени бити идоли, па макар ти претпостављени смрдјели грулежом. . .“

Није то било само оправдање поступка који су ученици предузели, с једне, и осуда управе школе и њених наставника, с друге стране, већ и једно ново, напредно, социјалистичко гледање на односе у школи уопште, а на односе између ученика и наставника посебно.

⁴⁰ Илија Ж. Стојковић: *Учитељска школа у Даниловом Граду*, стр.

„Случај Учитељске школе на Даниловом Граду“, каже коментатор на крају, „потврђује да данашњи силници утискују печат реакције свуда, почев од олтра па до курсева еспертанте.“⁴¹

Истина о класном карактеру школе и читавог система образовања и васпитања, са свим манифестацијама које је прате, још једанпут је била тако очигледно потврђена.

Није случајно уредник *Учитељске искре* написао *Ин мемоариам* поводом смрти Вука Пулевића, професора који је једно време предавао педагошку групу предмета и у Учитељској школи у Даниловграду. Било је то и одужење дуга и одавање паоште другу, комунисти, али и одговорнима који су покушавали да блате и лик овога комунисте, као и многих других комуниста и бораца против монархистичке диктатуре.

На констатацију једног ученика ове школе, коме је Пулевић био професор, „да је предавао педагошку групу предмета и зналачки и савесно“, и да је у том погледу представљао изузетак међу наставницима⁴², управитељ нервозно и заједљиво реагује, али не да документовано оповргне ову тврдњу, већ да „заслепљен мржњом према човеку није ни по чему дорастао“, и то пре свега према њему као комунисти, покуша „да гадним алузијама на образ другог... исправи рђаве тврдње о себи“.⁴³

Човек у чију се објективност и реч не може сумњати, јер је то сведочио читавог живота, и смрћу, ево шта је углавном рекао тих дана, под крај 1924. године, о Вуку Пулевићу, кога је смрт затекла на раду у Петровцу, у Бачкој;

„Вук Пулевић родио се у Пиперима, у Црној Гори. Одрастао на грудима црногорских кршева он је и духом припадао горштацима, који су све што лепога у себи имају, од живота отели“.

Додајући да је Вук имао особину орлова, који више воле слободу него ишта друго на свету, и да ју је он рано осетио, да је њена драж изазвала многе тешкоће које су га пре времена скрхале, уз остале констатације даје и основне податке за његову биографију:

„Још као ђак VI разреда гимназије био је истеран из школе због Социјализма (у оригиналу велико С — Р. В.) Из Котора, где је најпре школу учио, отиде у Београд где је гимназију довршио.“ Доцније је, у Лајпцигу завршио филозофске и педагошке студије.

„Вративши се из Београда у Црну Гору допао је тамнице „родољубивог кнеза песника“... Али. . ., једног дана Вук је успео, побегао из тамнице и пребегло најпре у Албанију, а затим у Србију“.

Као добровољац учествује у балканском, а затим и у светском рату. У њему је заробљен и као ратни заробљеник три године

⁴¹ З. Штрајк *Учит. школе на Даниловом Граду*, УИ, Краг., децембар 1925, V, бр. 4, стр. 58-59.

⁴² Илија Ж. Стајковић: *Учитељска школа у Даниловом Граду*, стр. 23.

⁴³ Драг. М. Михаиловић: *Г. Кости Костићу...*, стр. 43.

провео у Болдогасону. Из заробљеништва се враћа у Црну Гору — и активно учествује у политичким кретањима тих дана. Члан је Велике народне скупштине, одржане у Подгорици, која је донела историјску одлуку о уједињењу.

„И када се све свршило“, како наставља Уредник *Учитељске искре*, „Вук Пулевић се одаје свом наставничком послу. . Ова велика душа тражила је и велики посао. А васпитачки посао то је велики посао. Одличан наставник гајио је у себи ваљаног васпитача. Равнога њему ја нисам познавао“, каже Михаиловић.

Љубав ученика, другова и грађана у местима у којима је радио, и оних у Даниловграду, у Крагујевцу — то речито сведоче.

„Мрзела га је (у Крагујевцу — Р. В.) само једна подла душа. пакосна, зловна, ситна, прљавна, ниска, одвратна, и због ње је тражио премештај и отишао из Крагујевца.“⁴⁴

Сигурно због једне исто такве ситне душе Вук Пулевић је пошао и из Даниловграда. А таквих ситних, ниских, проданих душа у оне дане, било је не мало. И у Крагујевцу. И у Даниловграду. Јер и тиме се трговало. То се на берзи монархистичке диктатуре добро котирало.

„Вук Пулевић“, каже на крају Михаиловић, „по својим политичким уверењима припадао је оној групи људи, које друштвена златна фукара назива издајницима отаџбине, антидржавним елементима (како су обзнанаши и „борци“ против бољшевизма) називали комунисте — Р. В. И.). И добро је што је овај морални херој кругу тих људи. Његова дивна успомена челичећи их да и даље остану на стражи народне Слободе на којој је пок. Вук тако стојички стајао и тако много пропатио. Тако његово дело не пропада и после његове смрти. То је највећа сатисфакција Човеку-Борцу, какав је био покојни Вук“.⁴⁵

На крају, уместо закључка, с обзиром на чињенице које су напред изнете и коментаре који их прате, овом приликом довољно је констатовати:

— да је положај просвете и просветних радника у Црној Гори у периоду белог терора био изузетно тежак, и да је поред општих прилика у Југославији био условљен и извесним специфичностима друштвено-политичких прилика тих година у овом крају земље, и

— да су напредни учитељи Црне Горе, комунисти у првом реду, јавно оптужили тај друштвени поредак за насиље које је и на подручју просвете спроводио режим Обзнане и Закон о заштити државе, и рекли, иако езоповским језком, свој суд о њему и политичким приликама у земљи, инсистирајући на што организовању припреми учитеља, и не само њих, за отпор и борбу против режима и читавог друштвеног поретка који условљава беду и у просвети.

Раде Вуковић

⁴⁴ Драг. М. Михаиловић: *Вук Пулевић, директор Гимназије у Петровцу (Бачка) (из меморијам), УГ, Краг., новембар 1924, IV, бр. 3, стр. 31-32.*

⁴⁵ На истом месту, стр. 32-33.